

بحشی در اصول و ضوابط واژه‌گزینی

اشاره:

اصول و ضوابط واژه‌گزینی فعلی که اساس گزینش واژه در گروه‌ها و شوراهای واژه‌گزینی فرهنگستان است به دلایلی نیازمند تغییراتی شد که در زیر به آن اشاره می‌شود:

۱. اساساً بنابه نظر اصطلاح‌شناسان، خاصه نظر دانشمندان اصطلاح‌شناس مکتب وین، باید در دوره‌هایی معین، نه تنها در اصول و ضوابط واژه‌گزینی، بلکه در محصولات آن (واژه‌های برگزیده) نیز تجدید نظر شود. گروه واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی این نظریه را عملاً تجربه کرده است. در طول سالیانی که گروه‌ها و شورای واژه‌گزینی براساس این اصول و ضوابط، واژه‌گزینی می‌کردند و می‌کنند، مشخص شد بهتر است برخی از ضوابط را کنار گذاشت، برخی اصول را دقیق کرد، و نیز حدود و تعاریفی برای اصطلاحات به کاررفته عرضه کرد؛

۲. اصول و ضوابط واژه‌گزینی فعلی به گونه‌ای نیست که مخاطب بتواند با اصول موضوع، تعاریف، ضوابط، اصول، و روش‌های واژه‌گزینی منطقی و دقیق آشنا شود. بنابراین بهتر است اصول و ضوابط واژه‌گزینی ترتیب و تبویبی نو یابد.

بر همین اساس، از مدت‌ها پیش مدیریت گروه واژه‌گزینی تصمیم گرفت بر مبنای مباحث مطرح‌شده در جلسه‌های گروه‌ها و شورا، مقالات و نظریات عرضه‌شده در هم‌اندیشی‌ها و مجلات، و بازخوردهایی که از جامعه به گروه رسیده بود، در اصول و ضوابط واژه‌گزینی تجدید نظر کند.

در نهایت با دعوت از چند تن از همکاران گروه، طی جلساتی فشرده و مفصل، اصول و ضوابط، صورتی (version) جدید یافت که در ادامه از نظر می‌گذرانید.

از همه صاحب‌نظران و علاقه‌مندان به این مبحث درخواست می‌شود نظریات و پیشنهادها را به گروه واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی اعلام نمایند تا این نظریات و پیشنهادها در تصحیح و احیاناً بحث و مذاکره و نهایتاً تصویب نهایی این اصول و ضوابط استفاده شود.

مهندس علی کافی

تعاریف و توضیحات

با توجه به اینکه درباره اصطلاحات که در اصول و ضوابط به کار رفته است نظریات متفاوتی وجود دارد، لازم دیدیم مراد خود را از آنها به وضوح بیان کنیم.

۱. واژه: مراد از واژه اصطلاح است، یعنی لفظی که دست کم در یکی از رشته‌های علمی محض یا کاربردی دارای تعریف مشخص و دقیق باشد.

توضیح: توجه به این نکته ضروری است که براساس این تعریف، واژه عنصری است که می‌تواند بسیط (بُعد، بلور، کانون)، مشتق (فرشینه، برگه، بستار)، مرکب (بزرگراه، داده‌نامه، داربست)، مشتق - مرکب (پیراتنابه، بکرزایی، بی‌هوازی) و گروه نحوی (تجزیه دستگاهی، فاصله کانونی، قرارداد از دور) باشد.

۲. واژه‌گزینی: واژه‌گزینی فرایندی است که طی آن برای یک مفهوم مشخص علمی (خواه محض و خواه کاربردی) یک لفظ برگزیده یا ساخته می‌شود.

توضیح: ر.ک: شیوه‌های واژه‌گزینی

۳. زبان فارسی: زبان فارسی زبانی است که هم‌اکنون در کشورهای ایران (به نام فارسی) و تاجیکستان (به نام تاجیکی) تنها زبان رسمی، و در افغانستان (به نام دری) یکی از دو زبان رسمی است و در برخی از جوامع که در حوزه نفوذ فرهنگی ایران قرار داشته‌اند بدان می‌نویسند و تکلم می‌کنند. از این

زبان، از قرن سوم هجری به بعد، متون نوشتاری فراوانی به جا مانده است که هم‌اکنون در اختیار ماست.

۴. واژه فارسی: واژه فارسی واژه‌ای است که صرف نظر از تبار آن، در زبان فارسی موجود است و اعم از واژه‌های فارسی و عربی و نیز واژه‌های اروپایی است که معادل فارسی ندارند.

توضیح: براساس این تعریف، واژه‌هایی مانند «رابط» و «قاب» و «یون» که از نظر تبار به ترتیب عربی و ترکی و اروپایی هستند، فارسی محسوب می‌شوند.

۵. زبان علم: زبان علم گونه‌ای از زبان است که وسیله ارتباط میان اهل علم (اعم از نظری و کاربردی) و بیان مطالب علمی در گفتار و نوشتار است و در عین تعامل با دیگر گونه‌های زبان و بهره‌گیری از واژگان آنها دارای واژگان خاص است.

توضیح: زبان علم در عین حال که برای رفع نیازهای واژگانی خود از منابع و نیز روش‌های همه گونه‌های زبان، از ادبی گرفته تا عامیانه، بهره می‌گیرد، روش‌های خاص خود را نیز دارد.

ر.ک: منابع واژه‌گزینی و شیوه‌های واژه‌گزینی.

اصول موضوع

مراد ما از اصول موضوع اصولی است که فرهنگستان، با توجه به وظایفی که بر عهده آن نهاده شده است، به آنها پایبند است و درستی و نادرستی آنها را در درون فرهنگستان قابل بحث نمی‌داند:

۱. توسعه علمی نیازمند زبان علمی است؛

۲. زبان علم در ایران زبان فارسی است؛

۳. زبان علمی فارسی نیازمند واژه‌گزینی سازمان‌یافته و روشمند است.

توضیح: تجربه معادل‌یابی برای واژه‌های اروپایی در ایران نشان می‌دهد که واژه‌گزینی سازمان‌یافته، که در آغاز فرهنگستان اول عهده‌دار آن بود، از

دو جهت زبان فارسی را تقویت کرد: یکی اینکه راه و روش‌های واژه‌سازی فارسی را کشف کرد؛ دیگر اینکه این روش‌ها را تا حد زیادی رواج داد و اصطلاحات علمی آن زمان را تا حدی استاندارد کرد. از سوی دیگر، در دوره‌ای که معادل‌یابی به صورت سازمان‌یافته صورت نمی‌گرفت، هرج و مرج حیرت‌آوری در این عرصه پدید آمد، چنان‌که برای برخی واژه‌های بیگانه، مانند اتوپیا، ده‌ها معادل پیشنهاد شد و هیچ‌کدام نیز رواج نیافت. از این رو وجود نهادی که این امر مهم را سازمان‌دهی و هدایت کند ضرورت پیدا کرد و فرهنگستان زبان و ادب فارسی تشکیل شد که یکی از وظایف آن واژه‌گزینی سازمان‌یافته و روشمند است.

مبانی

مراد ما از مبانی واژه‌گزینی اصولی است که باید در فرایند واژه‌گزینی همواره مدنظر باشد. این اصول به‌قرار زیر است:

۱. در مورد اشتراک لفظی و معنایی در واژه‌های بیگانه و معادل‌های فارسی آنها از قواعد زیر پیروی می‌کنیم:

الف) هرگاه یک لفظ بیگانه دارای چند مفهوم باشد، برای هر یک از مفاهیم می‌توان یک معادل فارسی اختیار کرد.

مثال: برای لفظ بیگانه deposit در شیمی معادل «رسوب»، و در بانکداری معادل «سپرده» انتخاب شده است؛

ب) در مقابل یک لفظ بیگانه دارای یک مفهوم مشخص، ارجح است که یک معادل فارسی اختیار شود، مگر اینکه در حوزه‌های مختلف معادل‌های متفاوتی در مقابل آن لفظ بیگانه کاملاً تداول یافته باشد.

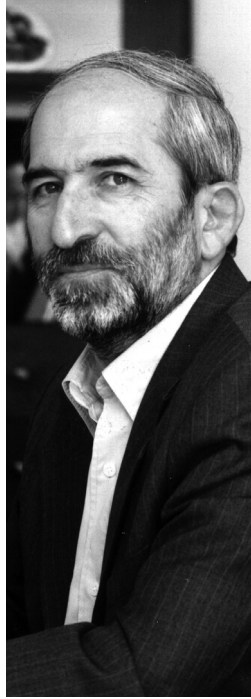
مثال: در هواشناسی برای واژه observation معادل «دیده‌بانی» رواج یافته است و در علوم پایه معادل «مشاهده»؛

ج) در صورت وجود چند لفظ بیگانه برای یک مفهوم واحد، در زبان فارسی نیز می‌توان برای هر یک از الفاظ بیگانه یک معادل اختیار کرد.

مثال: در فیزیک برای اشاره به یک پدیده واحد دو لفظ de Broglie و matter wave وجود دارد و در زبان فارسی نیز برای اشاره به آن پدیده دو لفظ «موج دو بروی» و «موج ماده» اختیار شده است؛
(د) استفاده از یک معادل فارسی برای چند واژه بیگانه در حوزه‌های مختلف مجاز است.

مثال: واژه «دسته» در رایانه در مقابل batch به کار رفته است و در موسیقی در مقابل stem؛

ه) در مقابل یک لفظ بیگانه در یک حوزه مشخص فقط باید یک معادل فارسی اختیار شود، مگر اینکه فرهنگستان خلاف آن را صلاح بداند.
۲. در واژه‌گزینی، واژه اختیار شده باید بتواند بنابه ضرورت، در فرایندهای واژه‌سازی بعدی، مانند انواع اشتقاق و ترکیب شرکت کند.



نگاهی به فعالیت‌های فرهنگستان

گزارش مهندس احمد ارژمند، دبیر فرهنگستان،
در اولین نشست عمومی سال ۱۳۸۵

۲۹

سال نو را خدمت ریاست محترم، استادان گرامی و همکاران عزیز تبریک عرض می‌کنم. ان شاء الله سالی پر بار و پر کار و پر برکت برای همه شما و خانواده‌های خوب شما باشد. از فرصت استفاده می‌کنم تا نگاهی سریع بیندازیم به کارهایی که داشتیم و داریم.

سال ۸۴ از دو جهت سال تحول بود: یکی از این جهت که پس از ۱۲-۱۳ سال تجربه به اهداف و وظایف فرهنگستان نگاه مجددی شد، و بر اساس سؤالاتی که ریاست محترم فرهنگستان مطرح کردند در جلسه‌های شورای فرهنگستان بحث‌هایی صورت گرفت، که ادامه فعالیت‌های ما در چارچوب نتایج آن مباحث خواهد بود. از جهت دیگر، چون سال ۸۴ سال شروع برنامه چهارم توسعه بود و در این

سال ۸۴ اولین سال برنامه چهارم توسعه بود و در این برنامه سیاست‌های جدیدی برای مراکز پژوهشی و دانشگاه‌ها و به‌ویژه فرهنگستان آمده است.



برنامه سیاست‌های جدیدی برای مراکز پژوهشی و دانشگاه‌ها و به‌خصوص فرهنگستان آمده‌است، باید در شیوه‌های برنامه‌ریزی و تخصیص منابعمان تغییر می‌دادیم. مطابق مستندات این برنامه، در سال اول، اصطلاحاً باید به «فرهنگ‌سازی» روی مفاهیم جدیدی پرداخت که قرار است در دوره‌های جدید برنامه‌های توسعه کشور مورد استفاده قرار بگیرند. در مورد ما، مفاهیم «عملیاتی شدن بودجه فرهنگستان» و کار در چارچوب «طرح‌های مصوب» به‌صورت جدی مطرح بود. در طول سال ۸۴ سعی کردیم که با پررنگ‌تر کردن این مفاهیم این آمادگی را ایجاد کنیم که ان‌شاءالله برای سال دوم بتوانیم به‌طور دقیق‌تر و کامل‌تر کلیه برنامه‌ریزی‌ها و تخصیص منابعمان را به‌اصطلاح عملیاتی و در چارچوب طرح‌های مصوب فعالیت کنیم. حدود شانزده طرح مصوب را در فرهنگستان مشخص کردیم، البته با فرض اینکه فعالیت همه زیرگروه‌های واژه‌گزینی را یک فعالیت در نظر بگیریم و مجموع کتاب‌هایی را که در گروه نشر آثار چاپ می‌شود یک پروژه منظور کنیم.

«طرح‌های مصوب» برای ما، هم ظرف تعریف فعالیت تک‌تک همکاران، اعم از هیئت علمی و غیرهیئت علمی است؛ هم ظرف برآورد بودجه و سایر منابعمان است؛ هم چارچوب کنترل فعالیت‌هاست؛ و در نهایت، هم قالب محاسبه

«طرح‌های مصوب»
برای ما، هم ظرف
تعریف فعالیت‌های
تک‌تک همکاران،
هم ظرف برآورد
بودجه، هم چارچوب
کنترل فعالیت‌ها، و
در نهایت هم قالب
محاسبه بهره‌وری
گروه‌ها و بهره‌وری
کل فرهنگستان است.

بهره‌وری گروه‌ها و بهره‌وری کل فرهنگستان است. ما از این به بعد بیشتر با این مفاهیم سروکار خواهیم داشت. طی هفته‌های آتی، ان شاء الله، گروه‌ها فعالیت‌های سال هشتم و چهارشان را در همین قالب و با توضیح میزان پیشرفت طرح‌های مصوبشان، در جلسه‌های عمومی فرهنگستان و در حضور ریاست محترم ارائه خواهند کرد. این موضوع به گروه‌ها ابلاغ شده و معاونان محترم گروه‌ها در حال آماده کردن گزارش هستند.

اگر بخواهیم پیشاپیش نظری در خصوص عملکردها داشته باشیم، می‌شود گفت که گروه‌ها از جهت میزان توجه به این مفاهیم و پیگیری این موضوع هم تراز نبودند و بعضی‌ها موفق‌تر عمل کردند. اگر به خود «محصول» گروه‌ها بخواهیم توجه کنیم که در واقع نتیجه طرح مصوب است، به طور خلاصه می‌شود گفت که گروه‌های جدید «ادبیات تطبیقی» و «ادبیات معاصر» مطابق با زمان‌بندی‌ای که پیش‌بینی کرده بودند پیش رفتند و متعادل بودند. دو گروه «دانشنامه» ما هر کدام اولین جلد دانشنامه‌شان را منتشر کردند و وارد مرحله‌ای شدند که دیگر باید خیلی سریع‌تر پیش بروند. الآن منتظریم که زمان‌بندی جدیدی ارائه کنند و جلدهای بعدی را در فاصله‌های زمانی کوتاه‌تری که در شورای فرهنگستان درباره آن صحبت و بر آن تأکید شده منتشر کنند. گروه «دستور زبان» ویرایش جدید دستور خط را برای ابلاغ رسمی آماده کرد و فرهنگ املائی را هم تا پایان فروردین ماه تحویل می‌دهند. گروه «زبان‌های ایرانی» طرح «ریشه‌شناختی افعال فارسی» را به نتیجه رسانده و برای اعلام نظر نهایی تحویل داده و در طرح «واژه‌نامه فارسی باستان» متناسب با زمان‌بندی پیش‌رفته است. در گروه «فرهنگ‌نویسی» با وجود اضافه شدن تعداد قابل توجهی از منابع معاصر، توانستند به آستانه تعریف‌نگاری برسند و ان شاء الله در سال جدید شاهد گزینی به پایان می‌رسد و تعریف‌نگاری آغاز می‌شود. در گروه «گوش‌های ایرانی» الگوهای جدید گردآوری گویش را بازنگاری و الگوی جدید را تصویب و ارائه کردند. گروه «نشر آثار» موفق شد هفت

کتاب را منتشر کند و پس از شرکت فعال در نمایشگاه کتاب اردیبهشت ماه ۸۴، موفق شدند تا پایان سال هشتاد و چهار دو برابر سال قبل فروش کتاب داشته باشند. «نامه فرهنگستان» پس از چندین سال که به طور متوسط سالی دو شماره منتشر می کرد سال گذشته موفق شد سه شماره به چاپ برساند و شماره چهارم هم الآن زیر چاپ است و تا آخر فروردین ماه ان شاء الله منتشر می شود، در حالی که علاوه بر آن سه ضمیمه را هم منتشر کرده اند. «گروه واژه گزینی» دفتر دوم واژه های مصوب را در اردیبهشت ماه هشتاد و چهار منتشر کرد و در حال آماده سازی دفتر بعدی برای انتشار است. کتابخانه فرهنگستان که مسئولیت تأمین منابع و مآخذ را به عهده دارد، توانست تقریباً تمام فهرست های پیشنهادی گروه ها را تأمین کند و علاوه بر آن یک مجموعه بیش از شانزده هزار جلدی را که خریداری کرده بودیم ثبت کرد. یک مجموعه حدود سه هزار و چهارصد جلدی، اهدایی خانواده مرحوم استاد همایی را هم ثبت و آماده کردند و در مجموع تقریباً بیست و پنج درصد رشد در منابع کتابخانه مان داشتیم که از امسال می توانیم به تدریج این کتاب ها را در اختیار پژوهشگران قرار دهیم. نزدیک به چهار هزار جلد از این کتاب ها هم آماده سازی شده است. در بخش نیروی انسانی، هیئت ممیزه مشترک فرهنگستان ها سال گذشته فعال تر شد و سه جلسه در طول سال داشت، که البته باز هم در قیاس با نیاز ما کم است. کمیسیون تخصصی خودمان در داخل فرهنگستان زبان و ادب فارسی پنج جلسه و کار گروه منتخب هشت جلسه برگزار کردند. با ضوابط جدیدی که هیئت ممیزه تصویب و اعلام کرده واقعاً کار دشواری در این کمیسیون ها و کار گروه ها داشتیم. ما هنوز در اوایل کار هستیم و به ثبات نرسیده ایم. امیدواریم ظرف سه یا چهار ماه آینده کلیه اعضای هیئت علمی مان به شرایط مطمئن و روشنی برسند و مطابق با چارچوب هایی که تعیین شده، دقیقاً در مسیر جدیدمان قرار بگیریم. گذشته از هیئت علمی، بخشی از نیروی انسانی کارشناس مورد نیاز فرهنگستان هم با استفاده از

باقی مانده مجوزهای برنامه سوم توسعه، در سال هشتاد و چهار جذب شدند. در دو نوبت آگهی عمومی که دادیم، پس از ثبت نام متقاضیان، در دوازده جلسه مصاحبه تخصصی، از میان صد و پانزده نفر متقاضی، پنج نفر تأمین شدند که به تدریج با طی مقدمات لازم، جذب فرهنگستان می شوند. علاوه بر اینها، مطابق مصوبات جدید هیئت دولت، که کم و بیش دوستان در جریان آن هستند، بخشی از نیروی انسانی تخصصی و همین طور پشتیبانی، که از طریق شرکت های چند منظوره با ما همکاری دارند، قاعدتاً در مهلت شش ماهه ای که داده شده، تا پایان شهریور ماه باید تعیین تکلیف شوند و آنها هم به جمع همکاران مستقیم فرهنگستان بیوندند. باقی نیازهای فرهنگستان همچنان از طریق شرکت های چند منظوره تأمین خواهد شد.

- ما برای اینکه بتوانیم به راه حلی جامع در مورد
- نیازهای فناوری اطلاعات فرهنگستان برسیم در
- سال هشتاد و چهار کل استعدادهای و توانایی های
- تخصصی رایانه ای فرهنگستان را متمرکز کردیم و کار گروه مشورتی فناوری اطلاعات را تشکیل دادیم. اعضای این کار گروه در هشت جلسه ای که داشتیم تصویری دقیق از وضعیت فعلی سخت افزاری و نرم افزاری فرهنگستان ترسیم، و ضوابطی را برای تأمین سخت افزارها و نرم افزارهای سیستمی و کاربردی تدوین کردند.

با شروع برنامه چهارم توسعه، تغییر جدی در آیین نامه مالی - معاملاتی فرهنگستان داشتیم؛ به این معنی که فرهنگستان مانند سایر مؤسسات پژوهشی از حیث امور مالی مستقل شد و به جای ذی حساب برای آن مدیر مالی تعیین شد.

همچنین امسال با شروع برنامه چهارم توسعه، تغییری جدی در آیین نامه مالی - معاملاتی فرهنگستان داشتیم؛ به این معنی که فرهنگستان مانند سایر مؤسسات پژوهشی از حیث امور مالی مستقل شد و به جای ذی حساب برای آن مدیر مالی تعیین شد. طبیعتاً تغییر مسئولیت و تحویل و تحول امور، پس از سال‌ها که ما با ذی حسابی کار می‌کردیم، به علاوه اضافه شدن به حجم فعالیت‌ها و افزایش بودجه فرهنگستان، کار سنگینی برای امور مالی داشت که خوشبختانه همکاران ما در امور مالی از عهده آن برآمدند و حتی می‌توانم بگویم نسبت به سال‌های قبل هم، همان‌گونه که دوستان شاهد بودند، خدمات مالی سریع‌تر و به‌موقع‌تر انجام شد.

برای سال آینده دو کار مهم داریم که تلاش زیادی را می‌طلبد: یکی انتقال ما به ساختمان جدید، که همین روزها تحویل آن به صورت رسمی صورت خواهد گرفت، و باید بدون لطمه به فعالیت‌ها انجام گیرد و این موضوع همکاری همه دوستان را طلب می‌کند؛ کار دیگر افتتاح دفتر تبریزمان است که هنوز مراحل آخر مرمت را دارد طی می‌کند و ان شاء الله در تابستان افتتاح می‌شود.

در پایان، یک بار دیگر سال نو را تبریک می‌گویم. به نظر من با تلاش‌هایی که صورت گرفته به نقطه خوبی برای پیاده کردن ضوابط جدید شورای فرهنگستان و نگاه جدید به وظایف فرهنگستان رسیده‌ایم. باشد که بتوانیم سال هشاد و پنچ را با بهره‌وری بالاتر به سر آوریم.